

הדרך אל הפנימייה הצבאית: הקמתה של הפנימייה הצבאית לפיקוד שליד תיכון הריאלי בחיפה כדגם אזורי-צבאי ייחודי

אלעד נאמני

סכנה כרוכה לדעתי, במגמה צבאית בבית הספר. הדבר הזה עלול להכניס לבית הספר לא רק יונקריזם כי אם גם היטלריזם!¹
ח"ב פרידמן, מפקח במשרד החינוך

מאמר זה עוסק במאבק על דמותה ואופייה האזרחיים של מערכת החינוך הישראלית בראשיתה, נוכח ניסיון של צה"ל לחדור למערכת החינוך התיכונית ולייסד בה מנגנוני הכשרה לכוח אדם צבאי. במוקד העיון של מאמר זה עומדים תהליכי הקמתה של הפנימייה הצבאית שליד בית הספר התיכון הריאלי בחיפה, כדגם ייחודי המבטא בהקמתו ובדפוסי פעולתו את תוצאות המאבק האמור. הפנימייה הוקמה ב-1953 בדגם של שיתוף פעולה אזורי-צבאי עם התיכון הריאלי, שבמסגרתו לומדים החניכים כשאר תלמידי בית הספר במהלך היום, ובשעות אחר הצהריים הם מקבלים את חינוכם הצבאי בפנימייה הנפרדת מבית הספר. לאף אחד מהצדדים אין יכולת השפעה על המתרחש בצד השני. זה הוא דגם ייחודי השונה בצורה ניכרת מפנימיות צבאיות אחרות בעולם, בעיקר בהיותו אזורי ופתוח יותר. במסגרת הדיון אבקש לענות על השאלה מדוע נבחר דווקא דגם זה, ומדוע הוא הועדף על פני דגמים אחרים שפעלו במדינות שונות, בהן מדינות שהשפיעו על ישראל בראשיתה. שאלה זו מתחדדת בעיקר נוכח העובדה שבדגם שנבחר יש חסרונות רבים לארגון הצבאי, המאלצים אותו לשתף פעולה כשווה בשווה עם מוסד חינוכי אזרחי. כאן אבקש להראות כי

1 פרוטוקול הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים, 4.3.1952, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), תיק בתי ספר תיכוניים – תיק כללי, ג-816/2.

הדגם שהוקם היה פרי התנגדותה של מערכת החינוך לניסיונו של הצבא לחדור אל מערכת החינוך התיכונית ולהקים ברוב בתי הספר שלה מגמות צבאיות להכשרת קצינים. טענתי היא כי הדגם שנבחר היה תוצר של מאבק עיקש בין משרד החינוך ואנשי חינוך לבין נציגי הצבא שביקשו לקדם את תוכניתם.

ניסיונותיו של צה"ל לחדור למערכת החינוך התיכונית ולהשפיע עליה הובילו להתנגדות אזרחית נרחבת, שעוצמתה והיקפה העידו על קיומה של חברה אזרחית תוססת שבכוחה לפעול ולהשפיע על מהלכים המסכנים, לדעתה, את האופי האזרחי והדמוקרטי של המדינה. במוקד הדיון של מאמר זה עומד השיח הציבורי בעניין יוזמת הצבא להקים ברוב בתי הספר התיכוניים מגמות צבאיות להכשרת קצינים ולעיצוב אליטה צבאית לפני גיוסה. המניע ליזומה היה משבר כוח אדם עמוק² שצה"ל סבל ממנו בשנותיו הראשונות, בשל גלי העלייה ששינו את הרכב כוח האדם שבו ויצרו בעיות קשות ומגוונות.³ משמעות ההקמה של מגמות צבאיות היה מיליטריזציה של חלק ניכר מהחינוך התיכוני, וניסיון הצבא לקדם זאת מול משרד החינוך נתקל בהתנגדות רחבה שהתבטאה בשיח ציבורי נוקב שהתנהל לאורך רוב שנת 1952. לשיח זה היו שותפים העיתונים המרכזיים בארץ כמו דבר, חרות, הצפה, על המשמר, הארץ והבקר, העיתונות הצבאית והעיתונות הקיבוצית. אספות בנושא וויכוחים בעל פה התקיימו בפני קהל, ובשיח השתתפו אזרחים מקבוצות חברתיות שונות, בהן גם קבוצות יריבות שהפגינו יכולת להתאחד מול פעולות הצבא. בסופו של דבר הובילו השיח הציבורי והתנגדות משרד החינוך לכישלון התוכנית, והיא צומצמה לפנימייה צבאית אחת הפועלת בשיתוף עם הריאלי בחיפה, ושאינן לה השפעה על החומר הנלמד או על הפעילויות הבית-ספריות השונות. היה זה דגם שונה ואזרחי הרבה יותר מזה שלו ייחל הצבא, ודפוס בלעדי זה של הפנימייה הצבאית פועל בישראל מ-1953 ועד היום.⁴

מבחינה תיאורטית מצטרף מאמר זה לדיון על מושג 'החברה האזרחית', שיש לה הגדרות שונות הנפוצות בשיח המחקרי בעיקר מאז הרבע האחרון של המאה הקודמת.⁵ הוא מבטא

2 Elad Neemani, 'Israel Defense Forces in Its Early Years: From Social Cohesion to a Strategic Recruitment and Retention Crisis', *Journal of Slovenian Army: Contemporary Military Challenges*, No. 2 (2018), pp. 113–133. (להלן: נאמני, השנים המוקדמות).

3 Elad Neemani, 'From the Battle Fields to the Fields of Education: IDF Actions to Adjust School Curriculum at Civilian Schools According to Military Needs in the Early Years of the State', in: Yagil Levi and Nir Gazit (eds.), *Army Educate People: The Relations between the Army and the Educational System*, Ra'anana 2016. נאמני, השנים המוקדמות.

4 בשנת 1964 הוקמה פנימייה וזה בתל אביב. בין בוגרי הפנימייה לאורך השנים יש שני רמטכ"לים, כעשרה אלופים ומעל ל-1,600 קצינים בדרגות בינוניות וגבוהות. חלק ניכר מהם השתלבו לאחר שחרורם מצה"ל במשרות בכירות במשק הישראלי.

5 John Keane, *Civil Society and the State: New European Perspectives*, London 1988; Axel Honneth, 'Conceptions of Civil Society', *Radical Philosophy*, Vol. 64 (1993), pp. 19–22; Charles Taylor, *Philosophy and Human Sciences: Philosophical Papers*, Vol. 2, Cambridge 1985; Ellen Meiksins Wood, 'The Uses and Abuses of the Civil Society', in: Ralph Miliband and Leo Pantic (eds.),

מתח וניגודיות בין פעולות הממסד והתפיסות שהוא מייצג, לבין התפיסות האינדיבידואליות המאפיינות את החברה האזרחית. מתח זה, שניתן למוצאו בהיקף רחב בתקופה של בינוי אומה, הוא בסיס למשא ומתן המתקיים במרחב הציבורי,⁶ שבו יכולים האזרחים לפעול כבעלי מעמד שווה מול כוחה של המדינה⁷ ולדון בנושאים העומדים לדעתם בלב האינטרס הכללי.⁸ הפעולה במרחב הציבורי היא וולונטרית, ואינה מוגדרת כהתארגנות סקטוריאלית אלא כאזור שבין סקטורים. כך נוצרת קבוצה מגוונת היכולה מצד אחד להתנגד לפעולות הממסד, ומצד שני לקיים עמו יחסי גומלין קרובים. המניע לפעולה אינו שבטי או משפחתי, ולא כלכלי או פוליטי. זו התאגדות של אזרחים למען מטרה מסוימת.⁹ הברמאס ואחרים ראו את פעילות החברה האזרחית כמתחמים שבהם מתגוננים האזרחים נגד מגמות התפשטות של הממסד, וכמעין איים של חופש אזרחי.¹⁰ כך יכולה החברה האזרחית להוביל שינוי, ולהגביל את כוחה של המדינה ואת פעולותיה הנתפסות כמסכנות תפיסות וערכים חברתיים שעליהם היא מבוססת.

ביטוי להתהוותה של חברה אזרחית בישראל בראשית ימיה יש במחקר, גם אם לא הוגדר ככזה מבחינה תיאורטית. אורית רוזין, לדוגמה, סבורה כי הקמת המדינה הובילה להתחזקות של תפיסות אינדיבידואליות על פני תפיסות קולקטיביות. היא מתארת דיונים ציבוריים על דרכה של הממשלה, כמו למשל על מדיניות הצנע, ורואה בהם ביטוי לשינוי המגמה.¹¹ התחזקות התפיסות האינדיבידואליות התבטאה גם בעזיבת רבים מבני היישוב הוותיק את הצבא בתום המלחמה, ובפנייתם לעיסוקים פרטיים.¹² נראה שהשינויים הללו היו קרקע פורייה להכרת החברה האזרחית בכוחה וביכולתה לצאת לא רק נגד מדיניות ממשלתית אלא גם נגד הצבא. הייתה זו רוח גבית למגמה שהלכה והתחזקה מאז הקמת

-
- 6 *The Socialist Register*, London 1992, pp. 60–84 (להלן: ווד, השימוש והשימוש לרעה).
- 6 Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of Public Sphere: An Inquiry into Category* of *Bourgeois Society*, Cambridge MA 1989 (להלן: הברמאס, השינוי המבני).
- 7 ווד, השימוש והשימוש לרעה.
- 8 Thania Paffenholz and Michael Edwards, *Civil Society*, Cambridge 2004; הברמאס, השינוי המבני; Christoph Spurk, 'Civil Society, Civic Engagement and Peace Building', *Social Development Papers: Conflict Prevention and Reconstruction*, Paper No. 36, October 2006
- 9 עזמי בשארה, 'בין לאום לאומה: הרהורים על הלאומיות', בתוך: יואב פלד ועדי אופיר (עורכים), ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית? ירושלים 2001, עמ' 35–73.
- 10 דב חנין, 'בעקבות גרמאשי על החברה האזרחית', שם, עמ' 73–94.
- 11 אורית רוזין, חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים, תל אביב 2008.
- 12 על שחרור מהצבא והגרמים לו ראו: Edward N. Luttwak and Daniel Horowitz, *The Israeli Army, 1948–1973*, New York 1984, pp. 71–73 (להלן: לטוואק והורוביץ, צה"ל). בעניין רצון חיילים להמשיך לשרת בצבא אחרי שחרורם, ובעניין תפיסתם את עתידם בתום השירות כמחזקת גישות אינדיבידואליסטיות, ראו סקר שערכה יחידת המחקר הפסיכולוגי של צה"ל, המכון לחקר דעת קהל, בדצמבר 1949. ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 86-7335-1949; עמנואל סיון, דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, תל אביב 1991.

המדינה ושהורגשה בעוצמות שונות בכל מגזריה. התחזקות האינדיבידואליזם בחברה הישראלית בראשיתה הייתה שלב מרכזי בתהליך התהוותה של החברה האזרחית. מאמר זה מצטרף לתפיסות אלה, ומבקש לכוון את הזרקור לביטויי החברה האזרחית בשנותיה הראשונות של המדינה, שבמקרה שלנו בלמו את הצבא והביאו בכך ליצירת פנימייה צבאית ייחודית. ביטויים אלה מאתגרים לדעתי תפיסות קיימות של החברה האזרחית בישראל בראשיתה כ'חברת קסרקטין',¹³ או 'אומה במדים',¹⁴ חברה מגויסת שהצבא עומד בלב הווייתה החברתית ויכול לקדם בקלות את מטרותיו בזכות אופייה המגויס. בחברה מסוג זה קיימים גילויים של מיליטריזם אזרחי,¹⁵ החודר להלך הרוח הקולקטיבי ומגייס לצדו את מערכת החינוך לעיצוב תודעה מיליטריסטית, שהבחירה להתגייס היא ברירת מחדל סבירה והגיונית שלה.¹⁶ חברה מגויסת מעמידה את עצמה לרשות המאמץ הביטחוני ונענית לדרישות הצבא או לניסיונות שלו להתפשטות תפקודית,¹⁷ שפורצת אל שדות שמחוץ לתחומי עיסוקו.¹⁸ כפי שהיא הייתה בישראל בראשיתה, לדברי חוקריה, לא היה בכוחה או ברצונה להגן על עקרונות וערכים אוניברסליים או על כאלה המנוגדים לרצון הדרג הפוליטי והצבאי. מאמר זה מבקש לצייר תמונה שונה.

משבר כוח האדם בצה"ל בראשיתו כמניע להתערבות הצבא בשדה החינוך

במהלך מלחמת העצמאות ולאחריה חל שינוי מהותי בהרכב הצבא, שקיבל ביטוי בירידה כללית ברמת המגויסים.¹⁹ האיום בפלישת צבאות ערב הסדירים, המצוידים באמצעי לחימה

13 Harold D. Lasswell, 'The Garrison State', *American Journal of Sociology*, Vol. 46, No. 4 (1941), pp. 455–468; Dan Horowitz, 'Is Israel A Garrison State?' *Jerusalem Quarterly*, Vol. 4 (1977), pp. 58–75

14 אורי בן-אליעזר, דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי, 1956–1936, תל אביב 1995 (להלן: בן-אליעזר, דרך הכוונת); הנ"ל, 'החברה הצבאית והחברה האזרחית בישראל: גילויים של אנטי-מיליטריזם ונאו-מיליטריזם בעידן פוסט-הגמוני', בתוך: מאג'ד אלהאג' ואורי בן-אליעזר (עורכים), בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה, חיפה 2006 (להלן: בן-אליעזר, החברה הצבאית), עמ' 31.

15 ברנך קימרלינג, 'מיליטריזם בחברה הישראלית', תיאוריה וביקורת, 4 (1993), עמ' 129–130.

16 חגית גור (עורכת), 'הקדמה', מיליטריזם בחינוך, תל אביב 2005, עמ' 12.

17 מושג זה מתייחס למצב של חריגת הצבא מתחומי פעילותו המקובלים. ראו: משה ליסק, 'הרכיבים האזרחיים של תורת הביטחון הלאומי של ישראל', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 191–211.

18 בן-אליעזר, דרך הכוונת, עמ' 20; הנ"ל, 'האם הגנרלים שולטים בישראל? החיבור הצבאי-פוליטי והלגיטימציה למלחמה באומה במדים', בתוך: חנה הרצוג (עורכת), חברה במראה: לזכרו של יונתן שפירא, תל אביב 2000, עמ' 235–269.

19 שגיא טורגן, הכשרת הפיקוד הקרבי בצה"ל, 1949–1956, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים 2008; בני מוריס, מלחמות הגבול של ישראל, 1949–1956, תל אביב 1996; זאב דרורי, אוטופיה במדים: תרומת צה"ל להתיישבות, לקליטת העלייה ולחינוך בראשית ימי המדינה, קריית שדה בוקר 2000; עמירם אורן, "סדר הכוחות המלחמתי – הערכת מצב 1953–1960": לקראת הרחבת

מתקדמים ובהם חיילות אוויר ושריון, חייב את היישוב להיערך בקנה מידה רחב בהרבה הן מבחינת רכישה וייצור של נשק ותחמושת והן מבחינת יצירת קאדר של אנשים ובעלי תפקידים המוכשרים להפעלת נשק זה. לא פחות חשובה הייתה הגדלתו הניכרת של הכוח הלוחם, על ידי הרחבת הגיוס ויצירת מסגרות לחימה חדשות ובהן גרודים, חטיבות, חיילות סיוע ועוד.²⁰ הגידול המהיר במספר המגויסים לצה"ל תוך כדי המלחמה נועד להגדיל את מסגרות הלחימה ולמלא את השורות מחדש בגלל מספרם הגבוה של הנפגעים. מצב זה העמיד את צה"ל בפני כמה בעיות שנבעו מההבדלים שבין מגויסי ההגנה וארגוני המחתרות לבין המתגייסים החדשים שנקלטו בו במסגרת הגח"ל (גיוס חוץ לארץ). ככל שגדל חלקם של העולים בין החיילים החלה סוגיית כוח האדם ואיכותו להעסיק את המטה הכללי. הקמת המדינה וסיום הקרבות אפשרו את הגעתם של גלי עלייה עצומים, שתוך זמן קצר הכפילו את אוכלוסיית המדינה. איכות כוח האדם הצה"לי הורעה משפסקה המלחמה ושחרור כוח האדם האיכותי, שהחל עוד במהלכה, נמשך ביתר שאת גם אחריה.²¹ החלת חוק שירות הביטחון,²² חייבה את הצבא לקלוט את כלל הנוער שעמד בתנאי הגיוס.²³ בדיון במטה הכללי של צה"ל, שהוקדש לשינויים החריפים בסוגיית כוח האדם אחרי המלחמה, העריך הרמטכ"ל יגאל ידין כי אם הצבא לא ישכיל לפעול בצורה החלטית ורחבה לפתרון הבעיה, התוצאות עלולות להיות הרות אסון. לדידו, כישלון בטיפול בבעיות החינוך, התרבות²⁴ וההשכלה, שהיו לדבריו גורמים מרכזיים ברוח הלחימה והמורל בצבא, עלול לגרום לכישלון של כל מערך המלחמה הצה"לי. חיזוק לדבריו היה גם בדבריו של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, שנאמרו בישיבה אחרת של המטה הכללי: 'הצבא שלנו אינו מקבל חומר אנושי כמו שמקבל הצבא האנגלי – אנחנו מקבלים חומר אנושי כמו שמקבל הצבא העיראקי, ועל כן אוי ואבוי לנו'.²⁵

-
- צה"ל בשנות החמישים', **עיונים בתקומת ישראל**, 12 (2002), עמ' 127; זאב דרורי, 'צבא וחברה במדינת ישראל בשנות החמישים', **עיונים בתקומת ישראל**, 16 (2006), עמ' 243-274.
- 20 ראו: משה נאור, "חזית העורף" וההתגייסות במלחמת העצמאות, **ישראל**, 4 (2003), עמ' 41; יואב גלבר, **גרעין לצבא עברי סדיר**, ירושלים 1986 (להלן: גלבר, **גרעין לצבא עברי**), עמ' 131; בני מוריס, 1948: **תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה**, תל אביב 2010, עמ' 230.
- 21 על הסיבות לעיזבת רבים את הצבא, ראו: לטוואק והורוביץ, **צה"ל**. ראו גם: סקר של אגף כוח אדם במטה הכללי בדצמבר 1949, הערה 13 לעיל.
- 22 חוק זה פורסם ברשומות הכנסת ב-1 באוקטובר 1949. עם השנים נוספו לו שינויים שהוצאו בנוסח מעודכן ב-1956, 1986 ו-2008. ראו: צבי הדר, **חוק שירות בטחון: החוק ופירושו**, תל אביב 1979 (להלן: הדר, **חוק שירות בטחון**); אלכס אברבוך, **חוק שירות בטחון: סקירה, חקיקה ופסיקה**, ישראל 2002.
- 23 על תנאי הגיוס ותהליך המיון והבריכות המתחייבים על פי חוק שירות הביטחון, שאותם עובר המתגייס, ראו: הדר, **חוק שירות בטחון**, פרקים א', ב', ה', ו'; גלבר, **גרעין לצבא עברי**, עמ' 506.
- 24 כוונתו של ידין במונח 'תרבות' כללה את החינוך הערכי וידיעת הארץ. בהמשך דבריו הדגיש כי יש להבחין בין תרבות לבין הווי, הכולל בתוכו אלמנטים כמו הצגות וסרטים.
- 25 דברי דוד בן-גוריון, פרוטוקול המטה הכללי, 23.4.1953, עמ' 32, א"צ, 1962-847-25.

תכנית הצבא להקמת מגמות צבאיות בבתי הספר האזרחיים

תוכניות הצבא בעניין המגמות הצבאיות הן דוגמה למאפייניו של מוסד טוטלי, כפי שהגדירום גופמן וממשיכיו. התוכנית המקורית הייתה להקים רשת של מגמות צבאיות, חלקן בתנאי פנימייה, בדומה לדפוס הפעולה של האקדמיה המלכותית הבריטית 'סנדרהסט' שנמצא מתאים למקרה הישראלי, אך להפעילן בתוך בתי ספר תיכוניים אזרחיים. מדובר היה במסגרות הכשרה סגורות בתוך בתי הספר, שבהן יוכפפו תוכניות הלימודים והאימון הגופני באופן מוחלט לצרכי הצבא, כדי לאפשר את הסמכת התלמידים לקצונה. הן נועדו לפעול בשעות בית הספר, כמו מגמות אחרות, אך להיות סגורות מאד מבחינה פיזית (השהות בפנימייה), ותוכנית (תוכניות לימודים ואימונים נבדלות).

אנשי הצבא תכננו הקמה של שני מסלולים בתוכנית: מגמות צבאיות שיפעלו ברוב בתי הספר התיכוניים, ומגמה צבאית בתנאי פנימייה. בסיומו של התהליך יהפכו החניכים לקצינים ברמה של מפקד מחלקה.²⁶ במסלול הפנימייתי תוכננו ללמוד 25 עד 50 תלמידים נבחרים,²⁷ שיוכשרו כאלטה צבאית בתוכנית לימודים של שנתיים שתהיה מקיפה ביותר בפן הצבאי ותעמוד ברמה אקדמית ראויה. המסלול השני, ללא פנימייה, היה אמור להכשיר קצונה במספרים גדולים. הכוונה הייתה לאפשר לכל נער שנמשך למקצוע הצבאי ללמוד אותו בהרחבה בבית ספרו, ברמה שתאפשר לן להשתלב עם גיוסו בתפקיד פיקודי.²⁸ במגמה הצבאית תוכננה משמעת קפדנית יותר מזו הנהוגה בבתי הספר.²⁹

את תוכנית האימונים הצבאיים השאפתנית והמפורטת העביר הצבא למשרד החינוך בספטמבר 1952.³⁰ היא הכשירה תחילה לרמה של מפקד כיתה, ובסיום המסלול הוכשר הקצין כמפקד מחלקה.³¹ היא הציעה להגדיל את היקף האימון הגופני במסגרת החינוך הכללי לשש שעות שבועיות,³² ובסך הכל כללה 1,813 שעות של לימודים צבאיים, מתוכן 1,615 שעות עיוניות ו-198 שעות של אימון גופני מתקדם.³³ התוכנית הציעה גם התאמות ושינויים בתכני המקצועות הכלליים, כך שהמקצועות המדויקים מתמטיקה, כימיה ופיזיקה, לדוגמה, ילמדו דרך פריזמה צבאית. מקצועות שנתפסו כלא-רלוונטיים לצרכים צבאיים היו אמורים להימחק מתוכנית הלימודים, ומקצועות שנתפסו כחשובים – להתרחב.

26 ש.ם.

27 נספח ב' למסמך מאת מחלקת ההדרכה, 26.3.1952, ש.ם.

28 נספח א', ש.ם.

29 ש.ם.

30 מרב סרן ע' קורץ, קצין ענף השתלמויות במחלקת ההדרכה, לוועדה למגמה הצבאית במשרד החינוך, א"מ, גל-4781/9. ראו גם: 'זיכרון דברים משיבת הוועדה המשותפת לגיבוש תוכנית המגמה הצבאית בבית הספר התיכון', 4.9.1952, ש.ם, תיק המגמה הצבאית בבתי הספר התיכוניים, ש.ם.

31 ממחלקת ההדרכה במטה הכללי למשרד החינוך, 'תוכנית לימודים של המגמה הצבאית בנושא המקצועות הצבאיים והאימון הגופני', 24.9.1952, ש.ם.

32 ש.ם.

33 ש.ם.

בחינת דגמי הכשרה לקצינים במערכות חינוך של מדינות אחרות

במסגרת עבודת המטה לאפיון המגמה הצבאית בדק הצבא שיטות ומוסדות להכשרה קדם-צבאית במדינות אחרות. אחד מהמוסדות הראשונים שנבחנו לעומק היה האקדמיה הצבאית המלכותית הבריטית סנדהארסט. שני מרכיבים עיקריים שלה התאימו למודל שמחלקת ההדרכה של צה"ל ביקשה ליישם במגמה הצבאית הפנימייתית: הראשון היה לימודים עיוניים בהיקף של 813 שעות שנתיות במגוון של מקצועות כלליים, ו-862 שעות של הכשרה צבאית בת 60 שבועות שבסיומם קיבלו החניכים דרגות קצונה ושובצו ליחידות הצבא. השני היה העובדה שלא היה זה דגם אקדמי, ולכן לא דרש שיתוף פעולה עם מוסדות להשכלה גבוהה.

מול הדגם הבריטי נבחן הדגם האמריקאי להכשרת קצינים באקדמיה הצבאית האמריקאית בֶּוֹסֶט פּוֹיֵנט, אך הוא נפסל כבלתי מתאים לצרכי צה"ל. ההכשרה בו ארכה ארבע שנים שבסיומם קיבלו החניכים דרגת קצונה ותואר אקדמי במדעים או בהנדסה, וזה היה ארוך ויקר מדי ולא התאים למשימה הרחופה ביותר של צה"ל, שנזקק להרכבה מפקדים וקצינים זוטרים. ניתן גם לשער שבצבא הבינו כי האקדמיה הישראלית, שהייתה צרה למדי באותן שנים, לא תוכל להקצות מספיק מרצים לתוכנית כזו. במקביל המשיכה מחלקת ההדרכה לבחון מערכות הכשרה פנימייתיות במדינות נוספות, וביקשה נתונים על האקדמיה הצבאית בקנדה ופינלנד,³⁴ ועל מערכת החינוך הקדם-צבאית בברית המועצות.³⁵

תגובת משרד החינוך לרעיון המגמה הצבאית, וכישלון התוכנית בחינוך הממלכתי

הרעיון של מגמה צבאית בבתי הספר התיכוניים הלך והתגבש במחלקת ההדרכה עד לשלב שבו היה בשל לבדיקת היתכנותו בפועל במערכת החינוך. הצבא פנה למשרד החינוך, הציג את התוכנית בקווים כלליים וביקש לפתוח בדיון על פרטיה. הדיון הראשון התקיים ב-4 במרץ 1952 בוועדה לענייני בתי ספר התיכוניים,³⁶ בראשותו של ד"ר מיכאל הנדל, ראש המחלקה לחינוך תיכוני, ובהשתתפות שלמה שפאן, המפקח על בתי הספר התיכוניים, ומפקחים נוספים. הנדל דיווח על פגישתו עם נציגי הצבא שבה הועלתה התוכנית,³⁷ ואף שעדיין לא הכיר את פרטיה – חברי הוועדה פתחו בדיון נרגש על עצם הרעיון. בדבריהם בלטו שתי גישות: אחת שראתה במגמה הצבאית רעיון מסוכן מאין כמוהו לבתי הספר,

34 מסא"ל אסא לפן לנספח צה"ל בארצות הברית בנושא האקדמיה הצבאית המלכותית הקנדית, 10.7.1952, א"צ, 1954-256-35; ממשרד נספח צה"ל בלונדון למחלקת ההדרכה בצה"ל בנושא האקדמיה הצבאית בפינלנד, בצירוף דו"ח ממשרד ההגנה הפיני, 21.5.1952, שם.

35 מראש ענף השתלמויות במחלקת ההדרכה, סא"ל אסא לפן, לראש האגף ליחסי ציבור במשרד הביטחון, עמנואל הרוסי, בנושא המגמה הצבאית ברוסיה, 10.7.1952, א"צ, 1954-79-39.

36 פרוטוקול הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים, 4.3.1952, א"מ, תיק בתי ספר תיכוניים – תיק כללי, ג-816/2.

לחברה ולמשטר בישראל, ושללה אותו מכל וכל, ושנייה שגילתה הבנה לצרכי הצבא ונטתה להיענות לתוכנית בסייגים ומגבלות שימנעו את מסוכנותה. המתנגדים הזהירו מההשפעות שיהיו למגמה הצבאית על הנוער, וממיליטריזציה של מערכת החינוך: המפקח א' שמיר אמר שבמגמה מסוג זה יש משום תחילתו של יונקריזם (אצולה גרמנית נמוכה שבניה הרבו לשרת בצבא) ולכן יש לאסור אותה בתכלית האיסור.³⁸ בביטוי היה רמז עבה לניסיונות הצבא להשתלט על תוכנית הלימודים, ואזהרה מהיווצרות אליטה מעמדית צבאית עוינת לדמוקרטיה. משתתף אחר, ד"ר ח"ב פרידמן, אף הפליג והזהיר מאינדוקטרינציה פשיסטית בבתי הספר: 'סכנה כרוכה, לדעתי במגמה צבאית בבתי הספר. הדבר הזה עלול להכניס לבתי הספר לא רק יונקריזם כי אם גם היטלריזם'.³⁹ לא הייתה זו התלהמות ריקה אלא דאגה אמיתית: זכר גורלה המר של רפובליקת ויימאר, שלמעמד היונקרים המיליטריסטי היה חלק משמעותי בהריסתה, היה טרי בזיכרונם של הדוברים כמו בזיכרון רבים מבני הדור, וכך גם זכר ההשתלטות הנאצית על מערכת החינוך בגרמניה והאינדוקטרינציה העמוקה שחוללו בה. דובר שלישי, ח' ארליך,⁴⁰ הביע את אותו רעיון במילים אחרות כשטען כי הקמת מגמה צבאית תיצור בבתי הספר מעמד של אליטה צבאית, קאסטה, נבדלת. אם הציבור ידרוש לתת לנוער הכשרה צבאית, המשיך ארליך, יבחן משרד החינוך כיצד לעשות זאת בצורה נכונה וראויה, אך ודאי שלא באמצעות טיפוח מעמד נפרד ומסוכן של תלמידים-חיילים. ד"ר ש' קלעי טען ש'המגמה הצבאית כהצעת הצבא עלולה להרוס את בית הספר התיכון. אנו כעם הנביאים והשלום צריכים להתנגד לה'.⁴¹ אם הצבא רוצה מוסדות לחינוך קדם-צבאי עליו להקים לעצמו מוסדות כאלה, הוסיף, שיהיו בפיקוחו ובאחריותו הבלעדית. בגישה דומה של הדיפת הצבא מתחומי מערכת החינוך האזרחית נקטו משתתפים נוספים, כמו המפקח שוחט שאמר: 'סבור אני כי עלינו להשיב [לצבא] כי אנו מעריכים מאוד את הצורך שבדבר אולם לא נוכל להסכים למגמה צבאית בתוך בית הספר הקיים העלולה להשפיע על התלמידים לרעה, אלא כבית ספר תיכון מיוחד'.⁴²

דובר אחד אחד בלבד, המפקח ד"ר שכטר, התייחס בחיוב לבקשת הצבא בהדגישו את צרכי הביטחון והאיום הקיומי על ישראל. משיקול זה היה מוכן להתיר לצבא להתערב בתוכניות הלימוד לפי הבנתו, מלבד במקצועות היהדות. וכך הסביר שכטר:

כלום אנו רשאים להתווכח בעניין זה? לדעתי יש לקבל את הצעת הצבא עם כל הסכנה הכרוכה בה לחינוך. כי שאלת קיום או לא קיום היא כאן לפנינו. אולם אם נקבל את ההצעה נצטרך לשמור על נקודות מסוימות

38 ש.ם.
39 ד"ר ח"ב פרידמן, ש.ם.
40 ח' ארליך, ש.ם.
41 ש' קלעי, ש.ם.
42 י' שוחט, ש.ם.

והן כי לא ייגעו במקצועות שבתחום הקדושה כגון: תנ"ך, אגדה וכיוצ"ב.
בשאר המקצועות – במידה שזה לתועלת הצבא.⁴³

שני דוברים גילו נכונות להיענות לרעיון המגמה הצבאית בגלל האינטרס הלאומי-ביטחוני, אך ביקשו להחיל עליו תנאים ומגבלות שיגנו על מערכת החינוך מהסכנות הכבדות שהוא טומן בחובו. זו הייתה גישתו של שלמה שפאן, שתמך עקרונית בהקמת מגמה צבאית בבתי הספר אך בה בעת עיקר אותה מתכניה המעשיים:

המגמה הצבאית היא כנראה צורך השעה שלא נוכל כרגע לוותר עליה [...] לדעתי [היא] צריכה להיות מגמה לימודית השכלתית שמסיימיה יהיו מוכשרים אחר כך לפנות לבית ספר צבאי [...] עלינו לראות מראש את כל הסכנות הכרוכות בעניין זה אולם מתפקידנו לברר את הדבר בהתאם לדרישות הפרדגוגיה.⁴⁴

בגישה דומה נקט יושב ראש הוועדה, ד"ר הנדל, שסיכם את הדיון. לדבריו, אם הצבא ישכנע את אנשי החינוך שאין למגמה כזו תחליף, לא יהיה מנוס מקבלת ההצעה למרות הסיכונים הכרוכים בה.⁴⁵ כדי להתמודד עם אלה הציע ד"ר הנדל תנאים והגבלות שהציבו גבולות ברורים בין מערכת החינוך האזרחית למערכת הצבאית: על המוסד להיות בעל רוח חינוכית אזרחית ולא-צבאית, ושבוועד המנהל שלו יהיה ייצוג שווה לצבא ולגורמים האזרחיים; על משרד החינוך לקבל את ההצעה לתקופת ניסיון של שנתיים בלבד, שבסופן יוכל לחזור בו; המוסד יוקם בנפרד מבית הספר, זה בסביבה עירונית והשני בסביבה כפרית.⁴⁶ רוח הדברים בדיון, ובעיקר בסיכומו של היו"ר הנדל, הייתה ברורה: הדרג המקצועי הבכיר במשרד החינוך מתנגד עקרונית לקיומה של מגמה צבאית בבתי הספר התיכוניים. כל חברי הוועדה ראו ניגוד שאי אפשר ליישבו בין ערכים צבאיים לבין חינוך, והסכימו רק למתן שירותי הוראה בשני בתי ספר נבדלים ומרוחקים מבתי הספר הקיימים, תוך פיקוח שלהם על מוסדות אלה. חשיבותו של דיון זה לעניינינו היא בכך שנקבעה בו עמדה עקרונית, לא התייחסות לתוכנית קונקרטיית כזו או אחרת שטרם הוצגה לוועדה.

הוועדה המשותפת לצה"ל ולמשרד החינוך

בניסיון לקדם את התוכנית הוקמה ועדה משותפת בראשותו של סגן המנהל הכללי של משרד החינוך, ד"ר משה אבידור. זו התכנסה לשבע ישיבות ולא דנה בתכנים הצבאיים שהוצעו על ידי הצבא, שצורפו כנתינתם למסמך סיכומי עבודתה.⁴⁷ עם זאת, היא החליטה

43 ד"ר שכטר, שם.

44 שלמה שפאן, שם.

45 דברי סיכום של יו"ר הוועדה ד"ר הנדל, שם.

46 שם.

47 'תוכנית המקצועות הצבאיים במגמה הצבאית' המצורפת לזיכרון דברים מישיבת הוועדה המשותפת

שמסלול המגמה הצבאית יחל לפעול מהכיתה השביעית, ורק במקרים חריגים שיאושרו על ידי משרד החינוך ניתן יהיה לקיימה מהחופשה השנתית של הכיתה השישית.⁴⁸ עוד החליטה הוועדה כי תלמידי המגמה יישו לבחינות הבגרות במקצועות עברית, תנ"ך, מתמטיקה, אנגלית, היסטוריה או ידיעת הארץ, ובמקצוע צבאי אחד.⁴⁹ נושא עקרוני שעלה בה היה השם שבו תיקרא המגמה, ואם לא די היה בשפע ההתנגדויות של אנשי משרד החינוך, באחד מהדיונים קרא אבידור בפני הנוכחים את התנגדותו של שר החינוך, פרופסור בן-ציון דינור, לשם המגמה ולהגדרתה כ'צבאית'. השר ביקש מהוועדה לבחון מחדש את השם, מחשש כי השם הצבאי יקשה על הבוגרים להתקבל למוסדות השכלה גבוהים בארץ ובחו"ל.⁵⁰ במאי 1953, עם סיום עבודת הוועדה והגשת מסקנותיה לשר החינוך, הוצגה התוכנית המוגמרת בפעם הראשונה לוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים – הפורום המקצועי של משרד החינוך, שרובו מפקחי המשרד – ששלל את רעיון המגמה הצבאית יותר משנה לפני כן. המשתתפים לא התרשמו מכך שהתוכנית אושרה עקרונית על ידי סמנכ"ל המשרד והשר עצמו, ולא חסכו דברי ביקורת חריפים על עצם הפרויקט ועל פרטיו.⁵¹ כך, לדוגמה, אמר המפקח ד"ר מהלמן:

מתנגדים לפתיחת מגמה צבאית בבתי הספר התיכוניים הקיימים מאחר שזו עלולה לפגוע בחינוך הכללי [...] אם יש הכרח במגמה כזו, הרי רצוי יותר לפתוח בתי ספר צבאיים מיוחדים [...] אין לכפות, לדעתי, על בית הספר התיכון תפקידים נוספים, שיזייפו את מהותו [...] אל נכניס גורם חדש לכתלי בית הספר.⁵²

בסיכום הדיון הועלו כמה הצעות החלטה שעל שלוש מהן ראוי לעמוד. הראשונה, שהתקבלה פה אחד, הייתה לתמוך בקיומה של המגמה רק אחר ששמה ישתנה ל'מגמה הגנתית'. השנייה, שביקשה להגן על מקצועות התרבות והיהדות, קבעה שהמגמה החדשה לא תורשה להסיר מתוכנית הלימודים הכללית את המקצועות ספרות עברית, תנ"ך ותלמוד, או לשנותם. היא כן תהיה רשאית להשפיע על מקצועות כמו היסטוריה, פיזיקה ומתמטיקה.⁵³ הצעה שלישית, שהתקבלה ברוב דעות (ארבעה נגד שלושה) קבעה כי 'יש מקום למגמה הגנתית

לגיבוש תוכנית המגמה הצבאית בבית הספר התיכון, 4.9.1952, שם.

48 'זיכרון דברים משיבת הוועדה המשותפת לגיבוש תוכנית המגמה הצבאית בבית הספר התיכון', 4.9.1952, שם.

49 מסגן המנהל הכללי משה אבידור לשר החינוך הפרופסור בן-ציון דינור: סיכום מקוצר של עבודת הוועדה המשותפת, 2.11.1952, שם.

50 דברי ד"ר משה אבידור, 'זיכרון דברים משיבת הוועדה המשותפת לגיבוש תוכנית המגמה הצבאית בבית הספר התיכון', 4.9.1952, שם.

51 'זיכרון דברים משיבת הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים', 27.5.1953, שם.

52 סיכום דבריהם של ד"ר מהלמן וא' שמיר, שם.

53 'זיכרון דברים משיבת הוועדה המשותפת לגיבוש תוכנית המגמה הצבאית בבית הספר התיכון', שם.

בבית הספר התיכון הקיים אשר תבטא לעת עתה במקצוע לימוד הגנתי אחד ושהוא יהיה גם מקצוע בחינה.⁵⁴ כך, על חודו של קול, הסכימו חברי הוועדה לאפשר את המשך ההכנות להפעלת המגמה הצבאית בבתי הספר.

כאן עולה השאלה מה הייתה סמכותה של ועדה כזו לכוון ולקבוע את מדיניות משרד החינוך. משרדים ממשלתיים אינם מתנהלים לפי תוצאות משאלי דעת קהל בשורותיהם או בהצבעות דמוקרטיות בין עובדיהם. עם זאת, לעמדת הדרג המקצועי הבכיר יש השפעה רבה, והתנגדות נחרצת שלו למדיניות מסוימת תקשה מאוד על יישומה. במקרה שלפנינו ברור כי עמדת המפקחים, של הגנה על בתי הספר מחדירת השפעה צבאית, קבעה וביטאה את עמדת המערכת כולה, ולא את הסכמתם של השר וסמנכ"ל לתוכניות הצבא. בסופו של דבר, ואחרי לא מעט דיונים – המאמץ להקים מגמה צבאית כשל והתפוגג. היא לא הוקמה במערכת החינוך הממלכתית, בעיקר בגלל ההתניות והמגבלות הרבות שהציבו אנשי החינוך בפני הצבא וההתנגדות הנחרצת שלהם להכפפת בתי הספר להשפעות הצבא, נוהגיו, סדריו וערכיו.

הצבא פונה לבית הספר הריאלי כמועמד מתאים לתוכניות, ונתקל בהתנגדות

נוכח כישלון תוכניותיו להקמת מגמות צבאיות במרבית בתי הספר התיכוניים, פנה הצבא לתיכון הריאלי בחיפה. יתרונו מבחינת צה"ל לימדו נבע מכמה מאפיינים: הראשון היה אופיו כבית ספר אליטיסטי עירוני, שבו למדו בעיקר בני השכבות המבוססות, יוצאי גרמניה ומרכז אירופה, ולימדו בו מורים בעלי שם. עובדה זו הייתה חיונית ליכולתה של המגמה הצבאית למשוך אליה מועמדים איכותיים. השני היה הרוח הצבאית ומשמעת הברזל שהנחיל לבית הספר מייסדו, ד"ר בירם, חסיד שיטות החינוך הגרמניות של ראשית המאה, שעד 1949 הנהיג בבית הספר מסורת של שיתוף פעולה עם ההגנה והממסד הביטחוני. על אופי החינוך המסורתי-בירוקרטי בימיו מעידים הכינויים 'פרוסיה הקטנה' ו'החיילים הפרוסים של בירם' שדבקו בבית הספר ובתלמידיו.⁵⁵ הדבר ביטא את הקשר שבין בית הספר לצבא, ואת מחויבותו העמוקה לחינוך הקדם צבאי.

לעומת בירם, חלק ממורי בית הספר החזיקו בגישות חינוכיות מודרניות ופרוגרסיביות שהעמידו במרכז העשייה החינוכית את הילד, את רווחתו האישית ואת ערך היצירה הספונטנית. בירם, שפרש לגמלאות ב-1949, המשיך לפעול במועצת המנהלים של בית הספר. את מקומו כמנהל המוסד תפס יוסף בנטואיץ', שלא היה שותף להתלהבות מהכנסת הצבא לתחומי בית הספר. אילו היו הדברים תלויים בו לכדו סביר להניח שרעיון הפנימייה הצבאית לא היה קורם עור וגידים בבית ספרו, אך משנקלע ללחץ כבד של הצבא, של בירם

54 שם.

55 עופר אדרת, '100 שנות ריאליזם', הארץ, 28.11.2012. על בית הספר הריאלי ראו: שרה הלפרין, ד"ר א. בירם וביה"ס הריאלי: דרכים חדשות ומסלול קבוע, ירושלים 1970.

ושל בן-גוריון, ונאלץ להסכים להקמת הפנימייה, הוא הצליח להפיק מהמצב את המיטב: הוא הגן על סמכותם של אנשי החינוך לקבוע את תוכנית הלימודים, ובאופן כללי בלם את פלישת הצבא לחיי בית הספר ולמשטרו. התוצאה הייתה נוסחה אזרחית בהרבה מזו שלה קיווה הצבא: מסגרת חינוכית-צבאית שחניכי הפנימייה שלה הם תלמידי בית הספר לכל דבר ועניין בשעות הבוקר וצוערים במוסד צבאי בשעות אחר הצהריים, בלי שלצבא יש דריסת רגל או יכולת השפעה על המתרחש בבית הספר.

בנטואיץ' נאבק בתוכנית הצבאית ומוכיל לשינויה

בית הספר הריאלי בחיפה היה המוסד היחיד שהסכים לבחון את התוכנית הצבאית ולהיכנס לדיון על יישומה. כאמור, לא נמצא ולו בית ספר אחד שהסכים להקים בתחומו מגמה צבאית. לא הייתה זו התנגדות פעילה, אלא לרוב חוסר תגובה או תגובות אופורטוניסטיות שביקשו להשיג אינטרסים על חשבון הצבא ולא אפשרו את קידום המהלך. משא ומתן קצר התקיים מול הגימנסיה הרצליה, אך גם הוא כשל תוך זמן קצר. ראשית המהלך בבקשה של בן-גוריון מד"ר בירם בסוף 1951, לעבד תוכנית להקמת מגמה צבאית בבית הספר התיכון.⁵⁶ בירם הגיב לפנייה והפנה את בן-גוריון לעבודת המטה בנושא שהלכה והתגבשה במחלקת ההדרכה. הוא הסביר כי לאחר שבייר את הסוגייה עם ראשי הצבא, הנושא הועבר לטיפולם.⁵⁷ במקביל התקיימה פגישה חשובה בביתו של בירם, שאליה הוזמנו ראש מחלקת ההדרכה בצה"ל מאיר זורע ומנהל בית הספר בנטואיץ', כדי לבחון את מידת ההיתכנות של הרעיון. בנטואיץ' יצא מהפגישה אחוז חשש שהצבא מנסה להתפרץ לבית הספר ולהשתלט עליו, ופירט זאת במכתב לרמטכ"ל כמה ימים לאחר מכן.⁵⁸ הנקודה הראשונה שהעלה הייתה שבוגר מסלול ההכשרה המוצע יהיה קצין בדמותם של קציני צבאות אחרים בעולם, ולא קצין מהסוג שלו זקוק צה"ל. לתפיסתו, צה"ל צריך קצינים רחבי אופקים ובעלי השכלה כללית רחבה. הכשרת תלמידים מגיל 16 לקצונה תבוא על חשבון השכלתם הכללית, שכן הדגש על חינוך תכונות אופי הדרושות לצבא יעמיד את ההשכלה בעדיפות שנייה. לדבריו, זה המצב באקדמיה הבריטית סנדהרסט ודומותיה. הקמת מגמה צבאית בתוך בית ספר אזרחי כמו הריאלי לא תפתור את בעיית המחסור בקצינים, אלא רק תסתיר ותטשטש אותה.⁵⁹ אך ככל שעבר הזמן גבר הלחץ על בנטואיץ' לקדם את הצעת הצבא. בראש בית הספר עמדה מועצת מנהלים, ונראה שהופעלו לחצים גם על חבריה. בשל מעמדו הייחודי של הריאלי, כבית ספר פרטי שאין לו גיבוי של מערכת חזקה בדמות משרד החינוך, ומול עוצמת יוקרתו של המנהל הקודם, בירם, התקשה בנטואיץ' לבלום את הצבא. נוכח הלחץ

56 מד"ר בירם לדוד בן-גוריון, 28.12.1951, א"צ, 1972-230-809.

57 שם.

58 מיוסף בנטואיץ' לרמטכ"ל יגאל ירון, 3.1.1952, שם.

59 שם.

הוא הציע תוכנית משלו להקמת מגמה צבאית בבית הספר,⁶⁰ שתכלול עשרה מתלמידיו ועוד לכל היותר עשרה תלמידים מבתי ספר אחרים בחיפה. תלמידי המגמה ילמדו יחד עם התלמידים האחרים וישמרו על היקף הלימודים והמבנה שלהם, כולל השתתפות באחת מהמגמות האקדמיות בבית הספר. הם יקבלו תוספת של שעות אימון גופני ואימונים צבאיים בהיקף שייקבע על ידי בית הספר. באשר למימון המגמה, בנטואיץ' קבע שצה"ל יצטרך לשאת בחלק מהעלויות, ובכלל זה תשלום חלק משכרו של המורה שירכז את המגמה, וכן להעניק מלגות לכשליש מהתלמידים. תנאי נוסף שלו היה שלא לדרוש מהתלמידים להתחייב לשירות קבע, דרישה שהייתה חשובה במיוחד לצבא.⁶¹

עם הזמן, ונוכח התנגדותו המתמשכת של מנהל הריאלי, גברה הדחיפות להשגת הסכמתו של בית הספר. בן-גוריון עצמו התגייס למאמץ, ולפי הצעת בירם פנה ביוני 1953 שוב לבנטואיץ' בהצעה שאפשר לראות בה שינוי בעמדת הצבא:

אני מציע להקים עוד השנה פנימייה צבאית בקרבת בית הספר הריאלי, בה יגורו לעת עתה כמה עשרות תלמידים, בוגרי 6 כיתות תיכוניות מטובי המועמדים מכל הארץ, אשר יגמרו השכלתם בכתות הרגילות של בית הספר הריאלי. בית הספר לא יידרש לתת כל לימודים מחוץ לאלה הניתנים כיום על ידו. הפנימייה הצבאית תקבל אחריות לתוספת הדרושה למטרותנו ולמשמעת החניכים. דבר זה יעשה מתוך תיאום עם הנהלת בית הספר. החניכים לא יחויבו מראש לכל שירות נוסף על זה המחויב לפי חוק שירות הביטחון. משרד הביטחון יישא בחלק של ההוצאות. אם הנהלת בית הספר תסכים עקרונית להצעה זאת, אמנה נציגים אשר יבררו עם הנהלת בית הספר פרטי הביצוע.⁶²

פניית ראש הממשלה הרשימה את אנשי הריאלי, והנהלת בית הספר החליטה ב-7 ביוני לבחון בחיוב את ההצעה ולדון עם הצבא בפרטיה.⁶³ אך התנגדותו של בנטואיץ', שנבעה ממניעים אידיאולוגיים ומתפיסה חינוכית שראתה בפעילות הצבא בבית הספר דבר פסול, לא שככה. הוא המשיך להעלות הסתייגויות שנועדו לעכב את התוכנית ולפגוע בביצועה, וכך, לדוגמה, ביקש שהפנימייה תתנהל ברוח דתית, כולל הקפדה על ברכת המזון, חובת תפילה בשבת ועוד,⁶⁴ ושמפקד הפנימייה יהיה מורה מוסמך שילמד כמה שעות בשבוע בבית הספר. כן דרש שיינתנו למנהל בית הספר סמכויות רחבות בקביעת נהלי הפנימייה

60 דיווח בכתב יד מסגן אלוף אסא לפן לראש מחלקת ההדרכה, 'מגמה צבאית – בית הספר הריאלי' [אין תאריך, אך במכתב יש התייחסות לחודש אפריל 1952 כאל מועד קרוב], א"צ, 1954-256-35.

61 שם.

62 שם; מבן-גוריון למנהל הריאלי יוסף בנטואיץ', 4.6.1953, שם, 1972-230-809.

63 ראש ענף השתלמויות סא"ל אסא לפן, 'המשא ומתן עם בית הספר הריאלי בעניין הקמת הפנימייה הצבאית' [אין תאריך ואין נמען], שם, 1956-217-33.

64 שם.

והליכותיה.⁶⁵ אך עד מהרה התברר לו שהוא מצוי בעימות לא רק עם הצבא אלא גם עם מועצת המנהלים שלו עצמו, שהשתכנעה לקבל את תוכנית הצבא. בישיבות שהתקיימו לאחר מכן הוא מצא את עצמו בודד במערכה. בישיבה ב־14 ביוני 1953, שבוע אחרי מתן האישור העקרוני של בית הספר לתוכנית, השתתף ד"ר בירם כנציג הצבא. בנטואיץ' אמר שאינו רואה מנוס מלרכז את כל תלמידי הפנימייה הצבאית בכיתה נפרדת, ועורר ויכוח קולני בינו לבין בירם. הדבר גרם לו לראשונה להתבטא מפורשות נגד התוכנית ופעילות הצבא בבית הספר, כפי שהתנגדו לכך מפקחי משרד החינוך שנה לפני כן. ואולם, העובדה שבית הספר הוא מוסד פרטי עם מועצת מנהלים משלו הייתה לו לרועץ, שכן הוא לא יכול היה לקבל גיבוי ממשרד החינוך. בלהט הוויכוח הוא אף הודיע על התפטרותו, אך חזר בו.⁶⁶ בסיום הישיבה הסוערת החליטה מועצת המנהלים ברוב קולות לקבל את הצעת ראש הממשלה להקים פנימייה צבאית בבית הספר. שניים התנגדו להחלטה: בנטואיץ', ויו"ר המועצה עורך הדין יעקב סלומון. בדיעבד, התנגדותו של מנהל הריאלי כמעט שגרמה לצבא למשוך את ידו מהתוכנית. כזו הייתה המלצתו של ראש ענף ההשתלמויות, סא"ל אסא לפן, שהיה ממונה על המגעים. שיקולו היה כי ההתנגדות האיריאולוגית של מנהל בית הספר תיצור מאבקים בלתי פוסקים שבהם, מתוקף מעמדו, תהיה ידו על העליונה, מה שימנע את פעילותה התקינה של הפנימייה. גם ד"ר בירם צפה בעיות, ולכן ביקש שלא להמשיך בתפקידו כראש הוועד המפקח של הפנימייה, בנימוק שהדבר יוביל לסכסוכים קשים עם מנהל בית הספר.⁶⁷

בנטואיץ', שלא היה מודע להתפתחות שמאחורי הקלעים, ביקש בניסיון נואש אחרון מראש הממשלה להיפגש עמו ולשטוח בפניו את ספקותיו.⁶⁸ בן־גוריון נענה, והזמין את בנטואיץ' יחד עם היו"ר סלומון לפגישה שבה פעל לפי המלצת ד"ר בירם, וסיכם עם מנהל הריאלי ויו"ר הוועד את הנקודות שבירים ביקש לקדם. משהושגו הסכמות על כך הסיר בנטואיץ' את התנגדותו וההדורים יושרו. נראה שללא התערבותו של בן־גוריון, שהפעיל לחץ ישיר על הנהלת בית הספר ואחר כך על המנהל עצמו, הפנימייה לא הייתה נפתחת באותה שנה. עם זאת, אין ספק שהתנגדותו העיקשת של בנטואיץ', אף שלא הצליחה למנוע את הקמת הפנימייה הצבאית, השיגה מטרות חשובות מבחינתו, ובעיקר הבטחה שלטונית כי הפעילות הצבאית על היבטיה השונים תתקיים רק מחוץ לתחומי בית הספר. בתוך המוסד ייהנו תלמידי הפנימייה מהחינוך האיכותי של בית הספר ומהזכויות והחובות של יתר התלמידים, ותו לא.⁶⁹ כך, בעצם, הצליח בנטואיץ' להדוף את המערכת הצבאית

65 שם.

66 שם.

67 שם.

68 מיוסף בנטואיץ' לראש הממשלה בן־גוריון בנושא הפנימייה הצבאית, 18.6.1953, ארכיון בית הספר הריאלי, תיק הפנימייה הצבאית, 40 שנה לפנימייה.

69 הישג זה של בנטואיץ' הוא שהבטיח את אופייה האזרחי של הפנימייה ואת הפיכתה לדגם ייחודי שבו

אל מחוץ לבית הספר, בניגוד לכוונת הצבא מלכתחילה. בעמדתו, שנשענה על ההתנגדות הרחבה בציבור ובמשרד החינוך למגמות הצבאיות, הצליח בנטוואיץ' לחדד ולעצב דפוס ייחודי של שיתוף פעולה צבאי-אזרחי, שבו הראשון אינו יכול להכתיב את רצונו לשני.

הדיון בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת כביטוי לשינוי דגם הפנימייה

התקדמות המגעים להקמת פנימייה צבאית בחיפה חידשה את הוויכוח הציבורי סביב המגמות הצבאיות, שדעך בסוף 1952. הפעם, במת השיח העיקרית היו הכנסת וועדותיה. הנושא עלה בהצעה לסדר היום של חבר הכנסת יצחק בן-אהרן ממפ"ם, ב-29 ביולי 1953.⁷⁰ הוא תקף את הפנימייה הצבאית והעלה כמה טיעונים שלדעתו העמידו אותה באור לא-ממלכתי. חלקם היו טענות שעלו בשנה הקודמת נגד פרויקט המגמות הצבאיות, ובנוסף הוא דרש לדון בזכותו של הצבא לחדור למערכת החינוך האזרחית, ביקש לדעת מה המקורות התקציביים של הפנימייה, ושאל מתוקף איזה חוק פועל משרד הביטחון בעניין. במקור הדברים עמדה טענה אידיאולוגית של עדיפות החינוך החלוצי על חינוך צבאי בירוקרטי.⁷¹ לבן-אהרן השיב מ"מ שר הביטחון פנחס לבון, שהצדיק את פעילות הצבא והדגיש את המחסור החמור בכוח אדם פיקודי ומקצועי.⁷² הוא ביקש להרגיע את החשש מיצירת כת צבאית, באומרו שמטרת החינוך הצבאי היא רק מתן השכלה רחבה לנערים שיימצאו מתאימים לתפקידי קצונה.⁷³ ועדת החוץ והביטחון של הכנסת דנה בנושא ב-19 באוגוסט 1953. בדיון השתתפו חמישה נציגים של מפא"י – זלמן ארן, חיים בן אשר, דוד הכהן, אליעזר ליבנה ויושב ראש הוועדה הרצל ברגר; שני נציגים מהציונים הכלליים – שלום זיסמן וג'ורג' פלש; נציג אחד ממפ"ם – יצחק בן-אהרן, ונציג אחד מחרות – ד"ר אריה אלטמן. הוומן אליה גם הרמטכ"ל, רא"ל מרדכי מקלף. בן-אהרן חזר על הדברים שאמר במליאה,⁷⁴ ואחריו דיבר הרמטכ"ל שסקר את כוונות הצבא ביחס לפנימייה הצבאית. הוא הדגיש את ההבדלים שבינה לבין התוכנית הראשונית למגמות צבאיות בבתי הספר, והודה שההתנגדות הציבורית גרמה לצה"ל לסגת משאיפתו להשתלט על תוכניות הלימוד בהם:

ברצוני להסביר מה בדיוק הכוונה בהקמת הפנימייה הצבאית. לפני שנה או שנה וחצי היה ויכוח ציבורי בשאלה של מגמה צבאית בבתי הספר, ואז

לומדים חניכי הפנימייה בבית ספר אזרחי נפרד. ייחודיות זו תוארה גם בעיתונות, למשל במאמר **בהצופה**: שאול רו, 'פנימייה צבאית ליד בית הספר הריאלי בחיפה: גלגולה האחרון של המגמה הצבאית', **הצופה**, 5.7.1953.

70 **דברי הכנסת**, 29.7.1953, עמ' 2069-2071.
 71 **דברי יצחק בן-אהרן בדיון בכנסת**, 29.7.1953, שם, עמ' 2070.
 72 **דברי מ"מ שר הביטחון פנחס לבון בדיון בכנסת**, שם.
 73 **הדיון בכנסת סוקר בעיתונות**. **דברי לבון צוטטו למחרת**, 30.7.1953, **דבר**, ו**דברי בן-אהרן הובלטו בעל המשמר**.
 74 **דברי חבר הכנסת יצחק בן-אהרן, פרוטוקול 34/ב של הוועדה לענייני חוץ וביטחון**, 19.8.1953, א"מ, א-7563/12.

הכוונה הייתה שהמגמה הצבאית תהיה מגמה צבאית טהורה, הלימודים יהיו צבאיים, ילמדו פסיקה דרך נושאים צבאיים, וילמדו מתמטיקה דרך נושאים צבאיים. כלומר, תהיה מגמה בבית הספר שכל הנושאים בה יהיו צבאיים. על כך היה ויכוח ציבורי רב, אינני יודע אם אפשר כבר לסכם אותו – אבל אנחנו מצאנו לנכון, בעקבות הדיון הזה, ללכת בדרך אחרת, לקוות לזכות בכל אותם ההישגים שאפשר להשיג במגמה הצבאית, אבל לא בדרך זו.⁷⁵

דבריו של מקלף בדיון הסגור בוועדת החוץ והביטחון חשובים לענייננו, משום שהכיר בהם במשקלה של דעת הקהל וביכולתה לשנות את תוכניות הצבא. נימתו הייתה עניינית, ורחוקה מרחק רב מהסגנון הלוחמני והתובעני של מאמר שפרסם ידין בעניין עשרה חודשים לפני כן.⁷⁶ נראה כי חילופי האישים בצמרת אפשרו לצה"ל לסגת מעמדותיו הקודמות ביתר קלות, וגם להודות בכך.⁷⁷ בדיון שהתקיים בהמשך נותר בן-אהרן במיעוט מול חזית אחידה של תמיכה בפנימייה הצבאית, שהוצגה כדגם אזרחי-צבאי השונה בצורה ניכרת מהתוכנית המקורית של הצבא. בזה אחר זה התפלמסו אתו שבעת נציגי הקואליציה (מפא"י והציונים הכלליים) ונציגי האופוזיציה (חרות). אחדים מהם הצהירו כי התנגדו לתוכנית המגמות הצבאיות במתכונתה המקורית. אליעזר ליבנה אמר שיתרונה של הפנימייה בדגם הנוכחי הוא כי החניכים יקבלו חינוך כללי טוב ככל תלמידי בית הספר הריאלי, ורק בשעות שלאחר הלימודים יקבלו הכשרה צבאית.⁷⁸ עוד תומך נלהב היה זלמן ארן, ששנתיים מאוחר יותר מונה לתפקיד שר החינוך. גם הוא העיד כי שנה קודם לכן התנגד לרעיון המגמה הצבאית, אך אמר שהפנימייה הצבאית אינה לוקה באותם חסרונות.⁷⁹ בהצבעה נדחה ערעורו של בן-אהרן, והוועדה החליטה כי היא 'מקדמת בברכה את הניסיון שנעשה להקמת פנימייה צבאית במסגרת בית הספר הריאלי'.⁸⁰

סיכום

ניסיונו של צה"ל לגייס את מערכת החינוך לצרכיו באמצעות הקמת מגמות צבאיות בבתי הספר התיכוניים כשל לנוכח ההתנגדות הציבורית והתנגדותם של מפקחי משרד החינוך למהלך. עמדתם של האחרונים, שזכתה לתמיכה רבה מהציבור, מלמדת על אופי היחסים, על מאזן הכוחות ועל הפער התפיסתי שבין המערכת הצבאית למערכות האזרחיות, בתקופה הפורמטיבית של עיצוב ההסדרים הפוליטיים, החברתיים והמוסדיים של מדינת ישראל

75 דברי הרמטכ"ל רא"ל מרדכי מקלף, שם.

76 יגאל ידין, 'בעיות בית הספר התיכוני', חרות, 17.10.1952.

77 מקלף החליף את ידין בתפקיד הרמטכ"ל בדצמבר 1952.

78 חבר הכנסת אליעזר ליבנה ממפא"י, פרוטוקול 34/ב של הוועדה לענייני חוץ וביטחון, 19.8.1953, א"מ, 7563/12-א.

79 ח"כ זלמן ארן, שם.

80 יו"ר ועדת החוץ והביטחון, ח"כ הרצל ברגר, שם.

הצעירה. בניגוד לראיית ישראל כחברה מיליטריסטית הסוגדת לצבא ומאפשרת לו לקדם את מטרותיו, דווקא בצומת דרכים זה הובילה ההתנגדות הציבורית והאזרחית לשינוי בתוכניותיו, באופן שיצר דגם ייחודי ושונה מאד מזה הנהוג במוסדות להכשרת אליטה צבאית בעולם. עיקר השוני נובע מכך שהרכיב האזרחי בתוכנית חזק בהרבה מזה הקיים במוסדות הללו. בארץ הוקמה הפנימייה הצבאית כמוסד להכשרת אליטה צבאית הפועל בשיתוף פעולה ובשוויון עם מוסד חינוך אזרחי, בלי שתינתן לצבא יכולת להשפיע על ההיבטים שאינם נוגעים להכשרתו הצבאית של החניך. הפנימייה הצבאית שהחלה לפעול בחיפה באוקטובר 1953 הייתה מוסד אזרחי יותר ופתוח יותר ממוסדות דומים בעולם. הצבא, למרות רצונו ונכונותו לפעול לקידום מטרותיו, לא הצליח להתגבר על הפער שבינו לבין אנשי משרד החינוך, ונוכח התנגדותם הצטמצמה תוכניתו לפנימייה צבאית אחת בלבד, אזרחית ופתוחה בהרבה ממקבילותיה בעולם המערבי.